

Dominicus Lampsonius
Portretten van bekende schilders
uit de Lage Landen

Pictorum aliquot celebrium
Germaniae Inferioris effigies
1572

PORTRÉTTEN
VAN BEKENDE
SCHILDERS
UIT DE LAGE LANDEN

VERTAALD EN TOEGELICHT DOOR PAUL CLAES & LEEN HUET

DOMINIGUS LAMPSONIUS

Polis

7	Woord vooraf
9	Inleiding
18	Opdracht
23	Hubert van Eyck
29	Jan van Eyck
35	Jheronimus Bosch
41	Rogier van der Weyden
47	Dirk Bouts
53	Bernard van Orley
59	Jan Gossaert
65	Joachim Patinir
71	Quinten Metsys
77	Lucas van Leyden
83	Jan van Amstel
89	Joos van Cleve
95	Matthijs Cock
101	Herri met de Bles
107	Jan Vermeyen
113	Pieter Coecke
119	Jan van Scorel
125	Lambert Lombard
131	Pieter Bruegel
137	Willem Key
143	Lucas Gassel
149	Frans Floris
155	Hieronimus Cock
161	Bibliografie

WOORD VOORAF

De schilderkunst van de noordelijke renaissance begint met een meesterwerk: het *Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck. In een onderschrift (1432) heet Hubert de grootste kunstschilder aller tijden. Deze trotse uitspraak is nauwelijks overdreven. Op dat ogenblik lag de Italiaanse renaissancemeester Mantegna nog in de wieg en was Botticelli niet eens geboren.

In het spoor van de Van Eycks volgden de schilders die in 1840 de Vlaamse Primitieven werden genoemd. Dat is een wat ongelukkige term omdat de meesten van deze kunstenaars niet uit het graafschap Vlaanderen afkomstig zijn. Zo stammen de Van Eycks uit Maaseik, Rogier van der Weyden uit Doornik, Dirk Bouts uit Haarlem, Jheronimus Bosch uit 's-Hertogenbosch, Quinten Metsys uit Leuven, Jan Gossaert uit Maubeuge, Bernard van Orley uit Brussel en Joachim Patinir uit Dinant. Hetzelfde geldt voor hun zestiende-eeuwse opvolgers: Matthijs Cock, Frans Floris en Hieronymus Cock komen uit Antwerpen, Herri met de Bles uit Bouvignes, Pieter Coecke uit Aalst en Lambert Lombard uit Luik. Willem Key en mogelijk ook Pieter Bruegel zijn van Breda. Uit de Noordelijke Nederlanden stammen Lucas van Leiden, Lucas van Gassel, Jan van Amstel, Joos van Cleve, Jan Vermeyen en Jan van Scorel.

Omstreeks 1560 had de Antwerpse grafische uitgever Hieronymus Cock het idee een overzicht te maken van de schilderkunst uit de Lage Landen. Hij liet afbeeldingen van oudere en jongere meesters overtekenen en op koperplaten graveren. Voor de poëtische onderschriften in doorwrocht Latijn zorgde de Bruggeling Dominicus Lampsonius. Deze geleerde humanist had al de Italiaan Giorgio Vasari geadviseerd toen die zijn schildersbiografie aanvulde met kunstenaarslevens uit het Noorden.

Cock stierf voordat het boek in druk verscheen. Zijn weduwe Volcxken Diericx publiceerde het in 1572 onder de titel *Pictorum aliquot celebrium Germaniae Inferioris effigies* (Portretten van bekende schilders uit de Lage Landen). Dat baanbrekende werk versijnt hier voor het eerst volledig in het Nederlands. Voor de vertaling in verzen tekende Paul Claes, voor het deskundige commentaar Leen Huet. De afbeeldingen zijn afkomstig uit het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel.

INLEIDING

In 1572 publiceerde Volcxken Diericx, eigenares van uitgeverij In de Vier Winden, in Antwerpen de bundel *Pictorum aliquot celebrium Germaniae Inferioris effigies*. Het boekje bevatte drieëntwintig gegraveerde portretten van oude meesters uit de Lage Landen. Kopers konden eindelijk met eigen ogen vaststellen hoe de befaamde Jan van Eyck er had uitgezien, wat voor type Jheronimus Bosch was geweest en hoeveel allure de pas overleden Pieter Bruegel had uitgestraald. Elk portret werd begeleid door een Latijns gedicht over de kunstenaar en zijn kunst. De gedichten waren geschreven door Dominicus Lampsonius (1532–1599), een humanist uit Brugge die in Luik werkte als secretaris van de prins-bisschop.

Volcxken Diericx was weduwe. Met de uitgave van dit boekje eerde zij haar overleden man, Hieronymus Cock. Volcxken en Hieronymus hadden sinds de jaren vijftig van de zestiende eeuw uitgeverij In de Vier Winden opgebouwd. Hun onderneming in prenten evenaarde die van Plantijn in boeken. Hieronymus Cock stamde uit een kunstenaarsfamilie. Hij startte zelf als schilder, maar stapte al snel over op de kunsthandel. Hij specialiseerde zich in een nieuw en aantrekkelijk medium, de grafiek. Dankzij de verfijnde techniek van het graveren en etsen konden afbeeldingen op grotere

schaal worden verspreid. Landkaarten, landschappen, voorstellingen van beroemde mensen, gebouwen en kunstwerken, scènes uit mythologie en geschiedenis — Cock zag de mogelijkheden. Hij bestelde ontwerpen bij jonge kunstenaars, nam de beste graveurs in dienst en bood het publiek in zijn winkel een brede kijk op de wereld.

Cock kende door zijn contacten met de Antwerpse kunstwereld ook de grote verhalen uit de noordelijke kunstgeschiedenis. Die liet men doorgaans beginnen met een meesterwerk: het *Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck omstreeks 1430. De Meester van Flémalle uit Doornik, die andere pionier, liet men doorgaans buiten beschouwing, mogelijk omdat Doornik toen tot het koninkrijk Frankrijk behoorde.

Hubert en Jan van Eyck werden beschouwd als de uitvinders van het schilderen met olieverf. Dankzij hun techniek werd het mogelijk uiterst gedetailleerd te schilderen en daarbij ook alle mogelijke effecten van weerspiegeling, glans, transparantie en schaduw weer te geven. Rogier van der Weyden voegde daar nog de weergave van menselijke emotie aan toe, door glanzende tranen over de wangen te laten rollen.

Een generatie later schilderde Jheronimus Bosch uit 's-Hertogenbosch mensen die in de greep van de zonde waren. Na een leven in bedrieglijke aardse paradijzen wachtte hun een hel vol duivelse gedachten. In de loop van de zestiende eeuw verschoof het artistieke centrum. Brugge raakte in verval en Antwerpen

groeide uit tot de hoofdstad van de kunst in Noord-Europa. Quinten Metsys werd algemeen gezien als de grondlegger van de Antwerpse schilderschool. Een nieuw genre was het landschap, dat een representatief stuk van de wereld liet zien, dikwijls met moraliserende ondertoon. In de bloeiende Scheldestad schilderden en beeldhouwden kunstenaars al gauw voor de vrije markt. In Brussel bleven hofkunstenaars actief, die op bestelling van keizer Karel V of zijn zuster Maria en bastaarddochter Margaretha, de landvoogdes van de Nederlanden, wandtapijten en glasramen ontwierpen. Vanwege de dure techniek waren deze kunstwerken voorbehouden aan de rijke aristocratie.

Kunstliefhebbers en verzamelaars in de Lage Landen kenden dit verhaal wel. Het stond helaas nergens te boek. Hieronymus Cock voelde de lacune aan en stelde vermoedelijk in het laatste decennium van zijn leven (1560–1570) een portrettengalerij van vooraanstaande schilders samen. In Florence had de schilder Giorgio Vasari zopas een boek met biografieën van Italiaanse kunstenaars uit de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw gepubliceerd: *Le Vite* (1550). Daarin propageerde hij de superioriteit van de Italiaanse kunst.

Intussen was in de Nederlanden een ideologische strijd losgebarsten over religieuze kunst. Die werd in de jaren zestig op de spits gedreven door calvinistische predikers, die radicaal tegen religieuze voorstellingen gekant waren. In de zomer van 1566 mondde dit uit in de Beeldenstorm. Fanatieke calvinisten bestorm-

den de kerken en sloegen er alle kunstwerken kort en klein. Het *Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck overleefde de Beeldenstorm in Gent ternauwernood. In de kathedraal van Antwerpen werden alle belangrijke schilderijen, beelden en relieken vernield. Kunstliefhebbers beseften de ernst van de situatie. Men moest redden wat er te redden viel. Cocks project kreeg een nieuwe urgentie.

Het moet Cock heel wat moeite en tijd hebben gekost om betrouwbare afbeeldingen te vinden van de oude meesters die hij in zijn overzicht wilde opnemen. Meermaals baseerde hij zich op portretten die nu verloren zijn gegaan. Die moesten gelokaliseerd worden, vervolgens nagetekend en ten slotte in koperplaten uitgesneden.

Bij elk portret hoorde een beknopte tekst die de lezer de nodige informatie moest geven. Gecultiveerde kunstliefhebbers kenden Latijn en konden de kunstige versregels vol gezochte wendingen appreciëren. Cock deed voor de onderschriften een beroep op Dominicus Lampsonius, die als Bruggeling opgroeide in de stad waar Jan van Eyck had gewerkt.

Als secretaris van drie opeenvolgende prins-bischoppen van Luik was Lampsonius een drukbezet man. Toch leverde hij vaker gedichten voor de prenten van *In de Vier Winden*. Hij had leren tekenen en schilderen bij de landschapsschilder Lucas Gassel in Brussel en bij Lambert Lombard in Luik. Beide leermeesters zijn in dit overzicht opgenomen. Bovendien had

Lampsonius in 1565 al het levensverhaal gepubliceerd van Lombard, de eerste volwaardige kunstenaarsbiografie in de Lage Landen.

Uit het laatste onderschrift in deze bundel, bij het portret van Hieronymus Cock, blijkt dat Lampsonius wel een paar deadlines had laten verstrijken. Cock overleed in 1570 en pas in 1572 kon het boekje worden gedrukt. Lampsonius was een uitstekende latinist, maar deze gedichten kostten hem kennelijk enig hoofdbreken. De meeste onderschriften bestaan uit twee tot zes disticha en elk distichon bestaat uit een hexameter en een pentameter. De klassieke versvormen vergden meer puzzelwerk dan inspiratie van de dichter.

Welke kunstenaars graveerden de prenten? Sommige dragen het monogram van Johannes Wierix: afbeeldingen 9, 11, 15, 16, 20, 21, 22, 23 en wellicht ook 18. Johannes of Jan Wierix was een van de productiefste graveurs van de zestiende en vroege zeventiende eeuw. Hij schijnt een wonderkind te zijn geweest, want op vroege gravures vermeldt hij trots zijn jeugdige leeftijd. Jan werkte veel voor de uitgeverij van Christoffel Plantijn, die het in brieven weleens heeft over Jans onbetrouwbare karakter.

In het onderschrift bij het portret van Patinir vermeldt Lampsonius dat Cort de gravure maakte. Op basis van stijlverwantschap zijn ook afbeeldingen 3, 4, 5 en 6 aan hem toegeschreven. Cornelis Cort was een uitmuntende graveur in dienst van Hieronymus Cock. In 1565 verhuisde hij naar Venetië, waar hij

enkele jaren voor Titiaan werkte. Cort heeft zijn gravures voor *Portretten van bekende schilders uit de Lage Landen* dus wellicht vóór 1565 gesneden. Lampsonius en Cort waren vrienden, meldt Lampsonius zelf in een brief uit 1570.

De portretten zijn chronologisch gerangschikt. Dit wekt de indruk van een organische ontwikkeling, die kenmerkend is voor de kunst van de Lage Landen. De gebroeders Van Eyck, Rogier van der Weyden en Dirk Bouts vertegenwoordigen de vernieuwende meesters van de vijftiende eeuw, de zogenaamde Vlaamse Primitieven. Bernard van Orley was een topontwerper in een tweede specialiteit van onze gewesten: kostbare wandtapijten. Bosch en Bruegel vertegenwoordigen een andere noordelijke traditie. Zij waren schilders van moraliserende taferelen vol wrange humor. Bruegel trad ook in de voetsporen van de uitvinders van het landschap, Joachim Patinir en Herri met de Bles. Hij stuurde de weergave van het landschap in een meer realistische richting. Daarnaast waren er meesters die zich lieten bekoren door de Italiaanse kunst van hun tijd: Gossaert, Scorel, Floris. Intellectuele schilders waren Pieter Coecke, die de architectuurboeken van Sebastiano Serlio vertaalde in het Frans en het Nederlands, en Lambert Lombard, die de eerste academie van de Lage Landen oprichtte voor jonge kunstenaars. Willem Key vertegenwoordigde de portretschilders. Lucas van Leyden was een genie van de vroege grafiek. Hieronymus Cock werd na zijn dood toegevoegd als *graveur-éditeur*.

Veel rijkdom in een notendop, zou je kunnen zeggen. In dat opzicht contrasteert dit boekje met Vasari's *Vite*, een omvangrijk boek met meer dan honderd biografieën. Vasari gaf zijn *Vite* aanvankelijk uit zonder illustraties. Cock koos met zijn *Portretten van bekende kunstenaars uit de Lage Landen* voor de kracht van het beeld, de kracht van de grafiek.

Het werk werd een mijlpaal in de kunstgeschiedenis van de Lage Landen. Karel van Mander vertaalde de gedichten van Lampsonius in het Nederlands en nam ze op in zijn beroemde *Schilder-Boeck* van 1604. In het *Schilder-Boeck* is de tekst opnieuw belangrijker dan het beeld. En dat is in de kunstgeschiedenis eeuwenlang zo gebleven.

Hieronymus Cock biedt van meet af aan een alternatief voor de traditionele kunstgeschiedschrijving. Nieuwe kunstwerken bestellen en ordenen om de rijkdom van de kunst te tonen? De beste graveurs aan het werk zetten om het publiek kennis te laten maken met de eigen oude meesters? Een dichter sierlijke lofdichten laten schrijven op de beste schilders van de Lage Landen? Zijn weelderige aanpak is een echt geschenk voor de lezers van toen en nu.

